04 Η ΠΟΛΥΠΡΙΣΜΑΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΦΗΓΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η περίπτωση του graphic novel *21 – Η μάχη της πλατείας*

ΑΝΤΩΝΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ (SOLOUP) / ΝΑΤΑΣΑ ΚΑΣΤΡΙΤΗ / ΡΕΓΓΙΝΑ ΚΑΤΣΙΜΑΡΔΟΥ / ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΠΑΝΑΡΙΤΗ / ΕΥΗ ΣΑΜΠΑΝΙΚΟΥ

ΕΙΚΟΝΑ 1
Εξώφυλλο του graphic novel *21 – Η μάχη της πλατείας* (Ίκαρος, 2021).

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΟΜΙΚΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Το graphic novel *21 – Η μάχη της πλατείας* είναι μια ιδιαίτερη περίπτωση εικονογραφηγήματος, που έχει ως κεντρικό του θέμα την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Με τη μορφή ενός τρίτομου e-book 850 σελίδων, αποτέλεσε τον πυρήνα ενός ευρύτερου προγράμματος που στήθηκε γύρω από αυτό, ενώ παράλληλα κυκλοφόρησε και σε φυσική μορφή, ως βιβλίο 750 σελίδων, επιμελημένο από τις εκδόσεις Ίκαρος (2021).

Στο συγκεκριμένο graphic novel συνδυάζονται, για πρώτη φορά στην Ελλάδα, η τέχνη της αφήγησης των κόμικς με την ακαδημαϊκή έρευνα. Στις σελίδες του γίνονται εκτενείς αναφορές σε πολλά κείμενα συγγραφέων που έζησαν ή μελέτησαν τον απελευθερωτικό αγώνα του '21 και αξιοποιούνται οι «εικόνες της Επανάστασης», δηλαδή οι απεικονίσεις προσώπων, τόπων και δράσεων όπως αυτές έχουν αποτυπωθεί σε ζωγραφικούς πίνακες, χαρακτικά, σχέδια εκ του φυσικού κ.λπ. Ταυτόχρονα, το έργο και οι εξωστρεφείς δράσεις που το συνοδεύουν επιχειρούν μια διαφορετική επικοινωνία με το ευρύτερο κοινό, επιδιώκοντας, πέρα από την απόλαυση της ανάγνωσης ενός κόμικς, τη διάδραση με τους αναγνώστες αλλά και την πιθανή περαιτέρω εφαρμογή του στον εκπαιδευτικό και ερευνητικό τομέα, μέσω του ποικίλου υλικού που παρέχεται διαδικτυακά. Ας τα δούμε όμως αναλυτικά όλα από την αρχή.

ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ «ΜΑΧΗΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ»

Η ιδέα για τη δημιουργία ενός graphic novel για την Ελληνική Επανάσταση υπήρχε ήδη από το 2016 και οφείλεται στις τρεις επιμελήτριες του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου: τις Νατάσα Καστρίτη, Παναγιώτα Παναρίτη και Ρεγγίνα Κατσιμάρδου. Η μακρόχρονη εμπειρία τους από την εργασία τους στον χώρο, στις συλλογές και στα αρχεία του Μουσείου αλλά και από την επαφή με τους επισκέπτες τις οδήγησαν στη διαπίστωση των αποσπασματικών όσο και επιφανειακών γνώσεων που έχουν σήμερα οι πολίτες, και ιδιαίτερα οι νέοι, σχετικά με την Ιστορία, καθώς και στην ανάγκη που προκύπτει για μια διαφορετική «γλώσσα» μετάδοσης της ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης και των γεγονότων του 1821. Εκείνο που κυριαρχεί σήμερα είναι στερεοτυπικές προκαταλήψεις και παγιωμένα αφηγήματα, τα οποία άλλοι ενστερνιζόμαστε λιγότερο και άλλοι περισσότερο, σχετικά με τα κεντρικά πρόσωπα και τα γεγονότα του Αγώνα, χωρίς ωστόσο να διαθέτουμε περαιτέρω γνώσεις για να κατανοήσουμε τις ισορροπίες, τις συνθήκες και τις πραγματικές συνέπειες συγκεκριμένων ενεργειών, οι οποίες καθόρισαν την εξέλιξη της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας.

Οι συζητήσεις και η διερεύνηση υλοποίησης ενός τέτοιου κόμικς επεκτάθηκαν στη συνέχεια με τη συνεργασία του δημιουργού κόμικς Solούρ (σκιτσογραφικό ψευδώνυμο του Αντώνη Νικολόπουλου). Η προηγούμενη εμπειρία του από το graphic novel *Αβαλί* (εκδόσεις Κέδρος), που αφορούσε τη Μικρασιατική Καταστροφή και τα όσα ακολούθησαν τα γεγονότα του 1922, υπήρξε πολύτιμος οδηγός για το νέο εγχείρημα.

Σύμφωνα με το αρχικό μας πλάνο, η αρχική δομή προέβλεπε την ανάπτυξη πέντε διαφορετικών επιμέρους ιστοριών γύρω από την Ελληνική Επανάσταση. Πέντε αφηγήσεις βασισμένες σε πρόσωπα που συμμετείχαν σε αυτή. Κατά τη διάρκεια όμως της επεξεργασίας του σεναρίου και της έρευνας για το κόμικς, βρεθήκαμε μπροστά σε πολλές ακόμα σημαντικές αφηγήσεις που θέλαμε να εντάξουμε στον βασικό σκελετό. Γεγονός που οδήγησε στη συνολική αναδιαμόρφωση του έργου, στοχεύοντας πλέον σε μια πολυσύνθετη όσο και πολυπρισματική προσέγγιση της συγκεκριμένης περιόδου. Αρχεία, κείμενα, αντικείμενα και εικαστικά έργα (ζωγραφικά και χαρακτικά) από τις συλλογές του Μουσείου αποτέλεσαν μια νέα πρόκληση για κάτι πολύ ευρύτερο από αυτό που αρχικά σχεδιάζαμε, το οποίο όμως απαιτούσε άλλη έκταση εργασίας, περισσότερο χρόνο αλλά και περισσότερους πόρους για την υλοποίησή του.

Ευτυχής συγκυρία αποτέλεσε η προκήρυξη του προγράμματος «200 Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση» από το ΕΛΙΔΕΚ (Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας & Καινοτομίας) στο πλαίσιο της Δράσης «Επιστήμη και Κοινωνία», η οποία θεματικά αφορούσε ακριβώς αυτό που ήδη δουλεύαμε: ένα έργο που θα συνδύαζε, με στοιχεία πρωτοτυπίας, την τέχνη με την επιστημονική έρευνα, σε σχέση πάντα με την Ελληνική Επανάσταση. Η πρόταση υποστηρίχθηκε από το Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας και τον ΕΛΚΕ του Πανεπιστημίου Αιγαίου, υπό την ακαδημαϊκή επίβλεψη της καθηγήτριας Εύης Σαμπανίκου, η οποία και συμπλήρωσε τη βασική ερευνητική ομάδα. Τελικά, η ιδέα για το graphic novel όχι μόνο βρέθηκε να χρηματοδοτείται μαζί με άλλα εννέα, εξίσου αξιόλογα, ερευνητικά προγράμματα του ΕΛΙΔΕΚ, αλλά κατέλαβε και την πρώτη θέση ανάμεσα σε εβδομήντα περίπου συμμετοχές.

Το έργο στην πορεία του τέθηκε υπό την αιγίδα του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου (ΕΙΜ), κύριου θεματοφύλακα και κατόχου μοναδικών κειμηλίων και αρχειακών θησαυρών για τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Στον χώρο του Μουσείου, που αποτελεί και «σκηνικό δράσης» της αφήγησης του graphic novel, σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε έκθεση κόμικς. Σημαντική υπήρξε επίσης και η συνεργασία με το Μουσείο -Βιβλιοθήκη Στρατή Ελευθεριάδη-Tériade στη Λέσβο, καρπό της οποίας αποτέλεσε η φιλοξενία της έκθεσης κόμικς «Η μάχη της πλατείας» <https://www.elidek.gr/wpcontent/uploads/2020/09/Nikolopoulos_Presentation.pdf>

ΤΑ GRAPHIC NOVELS (GN)

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει σε εξέλιξη μια μεγάλη συζήτηση για το τι είναι ή τι δεν είναι τα graphic novels (GN), ποια η σχέση τους με τα κόμικς ή ακόμα και με τη λογοτεχνία. Επίσης, υπάρχει μια σύγχυση στη χρήση του όρου, η οποία υπονοεί πως αυτά είναι «κάτι σαν κόμικς, αλλά για ενήλικες και για σοβαρά θέματα», συχνά ταυτίζοντας τα GN με όλα τα κόμικς που αφορούν την Ιστορία, περιγράφουν τη ζωή διάσημων προσώπων ή μεταφέρουν εικονογραφικά γνωστά έργα λογοτεχνίας. Ακόμα δηλώνεται ως αυτονόητη και η εκπαιδευτική τους χρήση. Δεν είναι του παρόντος η ανά-

λυση του ζητήματος σε βάθος. Σχετικά με αυτά, παραπέμπουμε σε δύο σχετικά άρθρα που δημοσιεύθηκαν στο επιστημονικό ηλεκτρονικό περιοδικό «Κείμενα» (Νικολόπουλος, 2017· Κρητικός και Σαμπανίκου, 2017) αλλά και στη σχετική έρευνα «Τα Ελληνικά Comics» (Νικολόπουλος, 2002).

Σκοπός μας εδώ δεν είναι να παραθέσουμε περιοριστικούς ορισμούς της συγκεκριμένης φόρμας των GN, αλλά θα αρκεστούμε στη διευρυμένη περιγραφή της από τον Roger Sabin, ο οποίος τα αντιμετωπίζει ως «εκτενή κόμικς με θεματική ενότητα σε μορφή βιβλίου» (Sabin,1996: 165). Συμπληρωματικά, θα ήταν χρήσιμο και κατατοπιστικό να κάνουμε και τις παρακάτω διευκρινίσεις:

α. Τα GN δεν είναι κάτι διαφορετικό ή παράλληλο των κόμικς. Είναι κόμικς, και μάλιστα μια συγκεκριμένη φόρμα τους, όπως είναι και τα comic books, τα comic strip ή τα web comics.

β. Ακολούθως, όλα τα GN είναι κόμικς, αλλά όλα τα κόμικς δεν είναι GN. Μάλιστα, αδικαιολόγητα ή και πολλές φορές καταχρηστικά, ταυτίζονται με τα GN όλα τα εικονογραφηγήματα που αφορούν την Ιστορία ή μεταφέρουν λογοτεχνικά κείμενα σε εικόνες.

γ. Τα GN δεν είναι εκπαιδευτικό εργαλείο ή πάρεργο άλλων μορφών έντεχνης έκφρασης. Είναι μια αυτόνομη αφηγηματική τέχνη με τις δικές της δυνατότητες και τη δική της εξέλιξη. Ωστόσο μπορούν, όπως και άλλες μορφές τέχνης, να προσαρμοστούν στην εκπαιδευτική διαδικασία, και μάλιστα με εξαιρετικά αποτελέσματα.

ΤΑ GN ΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ

Συνεχίζοντας τη συλλογιστική της τρίτης διευκρίνισης που παραθέσαμε παραπάνω, τα GN στο σύνολό τους αντιμετωπίζονται από γονείς και εκπαιδευτικούς ως κατεξοχήν εκπαιδευτικό εργαλείο μετάδοσης γνώσεων (π.χ., της Ιστορίας). Σε αυτό το πλαίσιο, παραγνωρίζονται συχνά άλλες αφηγηματικές δυνατότητές τους ως ανεξάρτητης καλλιτεχνικής φόρμας, η οποία μπορεί να παράγει πρωτότυπα, αυτοδύναμα έργα, χωρίς να αναλίσκεται πάντα στον ρόλο του «διασκευαστή» ή και του «διασκεδαστή» πρωτότυπων έργων άλλων τεχνών, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με πολλές μεταφορές από τη λογοτεχνία σε κόμικς. Αυτή η θεώρηση, όμως, βασίζεται και σε μια πραγματικότητα που συχνά επαληθεύεται εμπειρικά από τους εκπαιδευτικούς: Τα εικονογραφηγήματα διαθέτουν μια εξαιρετική εφαρμογή και προσαρμοστικότητα στη μετάδοση πληροφοριών, κερδίζοντας με τον συνδυασμό λόγου και εικόνας την προσοχή αλλά και το αναγνωστικό ενδιαφέρον των νέων.

Ειδικές μελέτες καταδεικνύουν τις μεγάλες εκπαιδευτικές δυνατότητες των κόμικς, και ιδιαίτερα της φόρμας των GN, ως ενός καινοτόμου μεθοδολογικού εργαλείου μετάδοσης γνώσεων, καθώς αυτά αποτελούν συνδυασμό λεκτικού και εικονιστικού κειμένου. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εργασίες των Nick Sousanis «Unflattening» (Sousanis, 2015) και των Carrye Kay Syma και Robert G. Weiner «Graphic Novels and

Comics in the Classroom» (Syma et al. 2013). Συμπληρωματικά, προτείνουμε την εργασία του Hescer, αλλά και τις αξιόλογες εγχώριες μελέτες των Μίσιου (2010), Καράντωνα και Τσιλιμένη (2022), Μουλά και Μαλαφάντη (2015), τους τίτλους των οποίων μπορείτε να βρείτε στην επισυναπτόμενη βιβλιογραφία.

Αν και στο GN *21 – Η μάχη της πλατείας* επιχειρήθηκε να δημιουργηθεί μια έντεχνη αφήγηση που θα απευθύνεται σε όλες τις ηλικίες και σε ώριμους αναγνώστες, διερευνήσαμε από την αρχή και εντάξαμε στον σχεδιασμό μας και πιο εξειδικευμένες εφαρμογές του έργου, που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν σε μια τέτοια εκπαιδευτική ή και διαδραστική κατεύθυνση, ανεξάρτητα από το ίδιο το βιβλίο ως μεμονωμένο αντικείμενο. Το πλούσιο αρχειακό και ερευνητικό υλικό που συγκεντρώσαμε, αλλά και το πλήθος των παραπομπών που αφορούν κείμενα και εικαστικά έργα με θεματικό πλαίσιο τον Αγώνα του 1821, μας προέτρεπε σε μια τέτοια πιθανή χρήση. Εφαρμογές και βοηθητικό υλικό της «Μάχης της Πλατείας» χρησιμοποιήθηκαν και δοκιμάστηκαν αρχικά, τόσο σε ξεναγήσεις (π.χ., σε μουσειακούς/εκθεσιακούς χώρους) ή σε αίθουσες διδασκαλίας και εργαστηρίων όσο και σε μια ευρύτερη, ανεξάρτητη και εν μέρει διαδραστική διαδικτυακή χρήση που θα δούμε στη συνέχεια, κυρίως με τις δυνατότητες χρήσης που δίνει το τρίτομο e-book.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ Η ΕΡΕΥΝΑ

Από το ξεκίνημα της έρευνας, ήταν κατανοητό πως δεν θα μπορούσαμε να επεκταθούμε σε μια πλήρη περιγραφή και κάλυψη των γεγονότων της Ελληνικής Επανάστασης, ειδικά με τον τρόπο που θέλαμε να προσεγγίσουμε την ιστορία μέσω μιας κόμικς αφήγησης. Σκοπός μας ήταν η πολυεπίπεδη ανάδειξη της ιστορικής περιόδου, μέσα από διαφορετικές οπτικές γωνίες που θα φώτιζαν λιγότερο γνωστές πτυχές της. Ζητούμενο ακόμα ήταν να βρούμε τρόπους που θα κέντριζαν το ενδιαφέρον των αναγνωστών με τρόπο που θα προέτρεπε πολλούς από αυτούς να αναζητήσουν στη συνέχεια από μόνοι τους περισσότερα στοιχεία, καταφεύγοντας σε περισσότερα αναγνώσματα. Η δημιουργία του επιστημονικού παραρτήματος που συνοδεύει το έργο κινήθηκε σε αυτή τη λογική, προτείνοντας έναν σημαντικό αριθμό από τέτοια ερεθίσματα κυρίως μέσω της παρεχόμενης βιβλιογραφίας, αλλά και με αντίστοιχες αναφορές σε αρχεία και πηγές. Στοιχεία που μάλιστα υπάρχουν διευρυμένα στην ηλεκτρονική, ελεύθερα προσβάσιμη μορφή του e-book.

Επίσης, θελήσαμε να επισημάνουμε και τη σχετικότητα της «αντικειμενικής» καταγραφής της Ιστορίας, μιας και αυτή εξαρτάται άμεσα από το ποιος, πότε, από ποια θέση και σε ποιο πολιτικό/πολιτισμικό πλαίσιο «γράφει» την ιστορία. Βρεθήκαμε λοιπόν αντιμέτωποι με ζητήματα όπως η «κοινωνική» και η «ιστορική» μνήμη και ο τρόπος πρόσληψης των γεγονότων μέσα από υποκειμενικά φίλτρα. Όπως επισημαίνει η Χριστίνα Κουλούρη, οι πρώτες προσπάθειες καταγραφής των γεγονότων της Ελληνικής Επανάστασης πραγματοποιήθηκαν από ανθρώπους που είχαν αναλάβει ενεργή δρά-

ση σε αυτή. Αυτοί οι πρώτοι ιστορικοί μετασχημάτισαν τη βιωμένη εμπειρία αρχικά σε μνήμη και μετά σε ιστορική αφήγηση. Όταν μιλάμε για μνήμη, δεν εννοούμε την «ατομική» μνήμη, αλλά τη μνήμη που διαμεσολαβείται μέσα από συγκεκριμένες συλλογικές αναπαραστάσεις των γεγονότων εντός του κοινωνικού πλαισίου που εντάσσεται ο εκάστοτε συγγραφέας. Αυτή η μνήμη του παρελθόντος μετουσιώνεται σε αφήγηση, λεκτική και αναπαραστατική, η οποία θα αποτελέσει αντικείμενο επεξεργασίας και ανασημασιοδότησης εκ μέρους των επόμενων γενεών (Κουλούρη, 2020: 24-25).

Με τον ίδιο προβληματισμό προσεγγίσαμε και τις «εικόνες» της Επανάστασης, οι οποίες δεν αποτελούν μια «φωτογραφική» αποτύπωση/τεκμηρίωση, αλλά μια ερμηνευτική προσέγγιση της «εικόνας της Επανάστασης» από τη θέση και την οπτική (ιδεολογική, εθνική, ταξική, πολιτισμική) του εκάστοτε καλλιτέχνη, ακόμα και αν ο ίδιος διατείνεται για την αντικειμενικότητα και τον ρεαλισμό των όσων εικονογραφεί. Όπως σημειώνει η Αφροδίτη Κούρια (2016: 17):

> **Οι εικόνες αποτελούν πια καίριο εργαλείο για τη συγκρότηση και τη διάδοση της γνώσης και υπηρετούν και αυτές το αίτημα για «οικειοποίηση» του κόσμου μέσω της οπτικής πληροφορίας που παρέχουν, ανεξαρτήτως αν αυτή είναι αξιόπιστη ή όχι. Αποθανατίζοντας τις εντυπώσεις, δημιουργούν και αυτές ένα παρόν και συμμετέχουν ουσιαστικά στην εργαλειοποίηση της παρατήρησης στο πλαίσιο των φιλοσοφικών προβληματισμών και της κουλτούρας της νεότερης εποχής για τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο.**

Ακόμα, ζητούμενο στην εργασία μας υπήρξε η αποφυγή των στερεοτύπων και των κυρίαρχων εθνικών αφηγημάτων για πρόσωπα και γεγονότα που, όπως επισημαίνει ο Χρήστος Λούκος: «θόλωναν για εθνικιστικές πολιτικές και άλλες σκοπιμότητες την εικόνα» (Λούκος, 2021: 25). Συνήθως, το οπτικό υλικό για την Επανάσταση που διαδόθηκε στο ευρύ κοινό για περισσότερο από έναν αιώνα αφορούσε συγκεκριμένες κατασκευές μνήμης με απεικονίσεις ηρώων και μαχών. Προσωπογραφίες και συνθέσεις, συχνά αποτέλεσμα παραγγελιών, που στόχο είχαν ακριβώς να καλύψουν οπτικά και επικοινωνιακά το κυρίαρχο αφήγημα για την Επανάσταση. Στοιχείο που εγγράφηκε και στα προγράμματα σπουδών στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αλλά και στο υλικό που διέθεταν για τη διάδοση αυτής της «εθνικής μνήμης» για το 1821. Ο Άγγελος Παληκίδης αναλύει εξαντλητικά τη θέση αυτή της εικόνας στα σχολικά εγχειρίδια και στα βιβλία Ιστορίας, τα οποία:

> **μεταφέρουν αισθητικά πρότυπα και αξίες άλλων εποχών… Ταυτόχρονα όμως η εικονογράφηση των βιβλίων… προϋποθέτει μια διαδικασία επιλογής που έχει γίνει κυρίως με βάση τις αισθητικές προτιμήσεις των συγγραφέων αλλά και τα αισθητικά ιδεώδη που επικρατούσαν στους ανώτερους εκπαιδευτικούς κύκλους και την κοινωνία (Παληκίδης, 2009: 209).**

Όλα τα παραπάνω ζητήματα έπρεπε, στη δική μας εργασία, να μπουν σε τάξη ώστε να «κατασκευαστεί» ένα σενάριο/αφήγημα που να εμπεριέχει την ιστορική τεκμηρίωση σε όλες τις αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις και γραφές, με παράλληλες αναφορές στην οπτική απόδοση της Επανάστασης, αλλά και ταυτόχρονα να είναι ένα ευχάριστο ανάγνωσμα για τον σημερινό αναγνώστη.

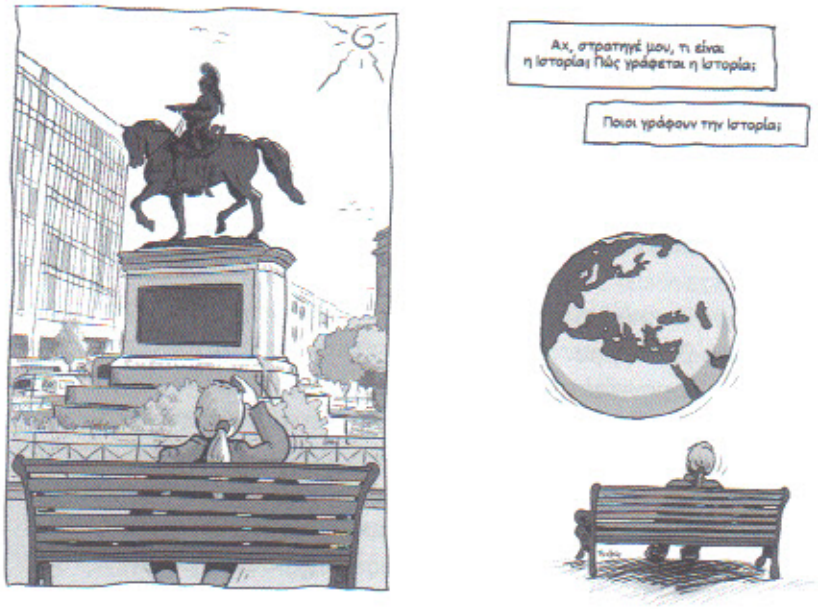
Η ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ Η ΕΙΚΟΝΑ ΣΤΟ GN *21 – Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ*

Λαμβάνοντας υπόψη σε γενικές γραμμές τα παραπάνω, η αφήγηση και η τεκμηρίωση του δικού μας έργου βασίστηκε τόσο σε πρωτογενές υλικό (πηγές της περιόδου, ιστορικά κείμενα, απομνημονεύματα αγωνιστών και ξένων φιλελλήνων, ημερολόγια, προσωπικά αρχεία κ.λπ.) όσο και σε ιστορικές μελέτες, θεωρητικές προσεγγίσεις, συναφή λογοτεχνικά έργα κ.ά. Το ίδιο ισχύει και για την εικονογράφηση προσώπων, αντικειμένων, κτιρίων στο GN. Για τον εμπλουτισμό της εικόνας, αναζητήθηκε πρωτότυπο εικαστικό υλικό της περιόδου (προσωπογραφίες, ιστορικές ή αλληγορικές συνθέσεις κ.ά.) και καλλιτεχνικές αποτυπώσεις –σύγχρονες ή μεταγενέστερες– των γεγονότων, υλικό που αποτέλεσε σε μεγάλο βαθμό πρότυπα εικόνων για τα τελικά σκίτσα. Προσπαθώντας να αναπτύξουμε μια εναλλακτική έντεχνη αφήγηση της ιστορίας του 1821 μέσω μιας υβριδικής τέχνης λόγου και εικόνας όπως είναι τα κόμικς, είχαμε δύο βασικούς άξονες όπου έπρεπε να κινηθούμε: τα πρωτότυπα κείμενα και τις πηγές αφενός, και τις εικόνες και τις καλλιτεχνικές αποτυπώσεις για τον Αγώνα αφετέρου, ανασυνθέτοντας ουσιαστικά μέσω ενός παζλ κειμένων και σχεδίων μια νέα πολυπρισματική αφήγηση για τον Αγώνα του '21. Ας δούμε αυτούς τους δύο άξονες πιο συγκεκριμένα.

Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

Μέσα στο ίδιο το κείμενό μας, η κεντρική αφηγήτρια του βιβλίου διερωτάται κάποια στιγμή μπροστά στον έφιππο ανδριάντα του Κολοκοτρώνη: «Αχ, στρατηγέ μου, τι είναι η Ιστορία; Πώς γράφεται η Ιστορία; Ποιοι γράφουν την Ιστορία; (Soloúp, 2021: 39).

Όπως αναφέραμε παραπάνω, το ζητούμενο στη δική μας αφήγηση ήταν η απόδοση ενός όσο το δυνατόν πιο ανάγλυφου πλαισίου της εποχής, με την ένταξη σε αυτό διαφορετικών και πολλές φορές αλληλοσυγκρουόμενων απόψεων ή και αντιφατικών πληροφοριών. Τόσο στα ένθετα κεφάλαια του *21 – Η μάχη της πλατείας*, λοιπόν, όσο και στα κείμενα που συνοδεύουν πορτρέτα, υπάρχουν πλήθος αναφορές σε συγγραφείς, κείμενα και πηγές. Αποτελούν διαφορετικές λαβές στην προσπάθεια να χειριστούμε αφηγηματικά τις διαφορετικές θέσεις, τις ιδεολογικές φορτίσεις και τις υποκειμενικές στάσεις ανθρώπων που έζησαν ή μελέτησαν την Ελληνική Επανάσταση.

ΕΙΚΟΝΕΣ 2-3
Οι σελίδες 32 και 39 από το graphic novel *21 – Η μάχη της πλατείας*: Η κεντρική αφηγήτρια της ιστορίας μπροστά στο άγαλμα του Κολοκοτρώνη στην οδό Σταδίου, καθώς «διαβάζουμε» τις σκέψεις της για την Ιστορία.

Τοποθετώντας όλες αυτές τις αναφορές σε σειρά, αναζητήσαμε μια σεναριακή ροή που θα τοποθετούσε το σκόρπιο υλικό πρωτογενών κειμένων και εικόνων σε μια εύληπτη μυθιστορηματική ανάγνωση. Για τον σκοπό αυτό απαιτήθηκαν τελικά έξι διαδοχικές γραφές.

Η πρώτη γραφή ξεκινούσε με σχεδόν αυτούσια τα αποσπάσματα των συγγραφέων και έφτανε σε έκταση τις 54.000 λέξεις. Αν θέλαμε να το «μεταφράσουμε» σε σελίδες κόμικς, το τελικό αποτέλεσμα θα ήταν ένα GN περίπου 1.200 σελίδων χωρίς το παράρτημα.

Τα αυτούσια κείμενα στην πρώτη γραφή αποδείχθηκαν προβληματικά. Ήταν αρκετά μεγάλα και είχαν πλήθος αναφορές και περιττές πληροφορίες για την παρούσα ροή της αφήγησης. Επιπλέον, η αρχαΐζουσα γλώσσα των περισσότερων κειμένων και η διαφορά ύφους από συγγραφέα σε συγγραφέα θα κούραζαν και θα μπέρδευαν ακόμα περισσότερο τον σύγχρονο αναγνώστη. Επιλέχθηκε έτσι η μεταφορά της γλώσσας των κειμένων σε μια ενιαία, σύγχρονη ομιλούσα μορφή.

Μέχρι και την τέταρτη γραφή, όπου διαμορφώθηκε η δομή των 21 κεφαλαίων των αποσπασμάτων που παρεμβάλλονται και των πορτρέτων, είχαμε μια σταδιακή απομάκρυνση από τα πρωτότυπα κείμενα. Ταυτόχρονα, υπήρχε η έγνοια να δια-

τηρηθούν τα επεισόδια της αφήγησης αλλά και το πνεύμα και η βασική θέση των συγγραφέων.

Το κείμενο στη μετατροπή του σε storyboard διαμόρφωσε την πέμπτη γραφή. Εδώ ο λόγος άλλαζε ξανά, καθώς προσπαθούσε πλέον να υπηρετήσει τη ροή των εικόνων μέσα από τη διαμόρφωση των σελίδων και τη σκηνοθεσία στα καρέ. Προτάσεις άλλαζαν σειρά, ενδυναμώνοντας τις «εκπλήξεις» της σύνθετης λεκτικής και οπτικής αφήγησης, ή παραλείπονταν εντελώς όπου τα σκίτσα τις καθιστούσαν περιττές.

Τέλος, στο στάδιο των μολυβιών –το στάδιο που έχει αποτυπωθεί και βρίσκεται και για ερευνητικούς σκοπούς στο τρίτομο e-book– το κείμενο απομακρύνθηκε ακόμα περισσότερο από τις προηγούμενες γραφές και αναπόφευκτα από τη διατύπωση στα πρωτότυπα κείμενα των αναφορών. Οι χαρακτήρες, καθώς αποκτούσαν υπόσταση στο στήσιμο των εικόνων, απαιτούσαν συχνά έναν διαφορετικό, πιο κοφτό, προφορικό ή αφηγηματικό λόγο.

Έτσι καταλήξαμε στο τελικό κείμενο, όπου, παραθέτοντας αντιστικτικά τα επιχειρήματα και τις επιμέρους ιδέες των συγγραφέων που αναφέρονται στα κεφάλαια, οδηγούμαστε σε μια νέα, αυτοδύναμη, πολυεπίπεδη αφήγηση για την Επανάσταση. Όσο και αν τα ένθετα κεφάλαια έχουν εντέλει απομακρυνθεί από τα πρωτότυπα κείμενα, δεν παύουν να είναι αγκιστρωμένα στις βασικές θέσεις και στην οπτική των συγγραφέων τους.

Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ «ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ»

Οι εικόνες που έχουμε από την Επανάσταση του 1821, οι φουστανελοφόροι αγωνιστές με τα σπαθιά, οι εικόνες από την Έξοδο του Μεσολογγίου, της καταστροφής της Χίου, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός που κηρύσσει την έναρξή της, είναι όλες μια κατασκευή. Δεν υπάρχουν «φωτογραφίες» ως οπτικά τεκμήρια – από τις μάχες του '21 και τους ανθρώπους που τις έζησαν. Η εικονογραφία της Επανάστασης του 1821 διαμορφώθηκε μέσα από συνθέσεις σύγχρονων ή μεταγενέστερων, κυρίως Ευρωπαίων, ζωγράφων, οι οποίοι απέδωσαν τον Αγώνα περισσότερο όπως τον φαντάστηκαν παρά με βάση όσα είδαν οι ίδιοι.

Είναι χαρακτηριστικό το πόσο διαφορετικές είναι οι φιγούρες γνωστών ηρώων –όπως για παράδειγμα αυτή του Κολοκοτρώνη, που αλλού παρουσιάζεται ως ένας ηλικιωμένος, σχετικά ταλαιπωρημένος άνδρας και αλλού ως ρωμαλέος πολεμιστής– από διαφορετικής εθνικής προέλευσης καλλιτέχνες. Στις απεικονίσεις αυτές, αλλά και παράλληλα στα κείμενα των ανθρώπων που έζησαν την Επανάσταση (αυτοβιογραφίες, απομνημονεύματα, ιστορικά κείμενα κ.λπ.), είναι εμφανής η προσπάθεια ερμηνείας των γεγονότων και των μαχών, η ανάδειξη του ηρωισμού και η απόδοση τιμών στους πρωτεργάτες της Επανάστασης μέσα από υποκειμενικά, πολιτισμικά ή και πολιτικά φίλτρα. Ένα τέτοιο πνεύμα συναντάμε λίγο πολύ στους περισσότερους

πίνακες των πρώτων χρόνων, είτε πρόκειται για τα σχέδια και τις προσωπογραφίες αυτοπτών μαρτύρων (Adam Friedel, Olivier Voutier), είτε για τους πίνακες σύγχρονων Ευρωπαίων ζωγράφων που κινούνται στο ρεύμα του φιλελληνισμού (Eugène Delacroix, Louis Dupré, Ludovico Lipparini). Το ένδοξο ύφος κυριαρχεί ακόμα περισσότερο στις «επίσημες» αποδόσεις του εθνικού αγώνα στα χρόνια της βασιλείας των Βαυαρών και του Όθωνα (Peter von Hess και Karl Krazeisen, Ludwig Michael von Schwanthaler). Οι πίνακες αυτοί δεν αντανακλούν μόνο την αισθητική και το ύφος του καλλιτέχνη, αλλά και την πολιτική, την ιδεολογία, τους συμβολισμούς που απαιτούσε η εποχή ή που συχνά επιδίωκε ο εντολέας των έργων. Είναι χαρακτηριστικό το πλέγμα των επιρροών και των προθέσεων μέσα στο οποίο δημιουργούν εικόνες για την Ελληνική Επανάσταση οι ζωγράφοι στην Ιταλία, στη Γαλλία, στη Βρετανία και στα υπόλοιπα κράτη της Ευρώπης.

Σύμφωνα με την Ευγενία Δρακοπούλου, η ιστορική ζωγραφική ήταν το πλαίσιο που κινήθηκαν οι δημιουργοί τέτοιων έργων, συχνά προερχόμενα από ιδιωτικές παραγγελίες, τα οποία παρουσιάζονταν σε μεγάλες εκθέσεις στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Η ίδια σημειώνει χαρακτηριστικά:

> **Το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, οι Ευρωπαίοι έβλεπαν στην Ελλάδα τη διασταύρωση δύο κόσμων, του κόσμου της Δύσης, της ίδιας της καταγωγής της Ευρώπης, του ορθολογισμού, της φιλοσοφίας και της αξεπέραστης κλασικής τέχνης, και του κόσμου της Ανατολής, των Οθωμανών κατακτητών** (Δρακοπούλου, 2021: 12).

Οι πίνακες της εποχής αντανακλούν αυτό το πνεύμα, το ερμηνεύουν μέσα από αυτό το πρίσμα. Έτσι βλέπουμε έναν ιδιαίτερα αναγνωρίσιμο συνδυασμό, όπου στα πόδια των ηρώων και στα πεδία των μαχών εμφανίζονται πεσμένοι κίονες και αρχαιοελληνικά ερείπια ναών.

> **Επρόκειτο για απεικονίσεις θεμάτων ιστορικών, θρησκευτικών, μυθολογικών ή και αλληγορικών, και για συνθέσεις τις οποίες όφειλε να συλλάβει το πνεύμα του καλλιτέχνη και όχι απλά να αντιγράψει απ' τον ορατό κόσμο** (Δρακοπούλου, 2021:16).

Μια τέτοια εικόνα της Επανάστασης κληρονομούν και συνεχίζουν, με το έργο τους, Έλληνες ζωγράφοι όπως ο Γεώργιος Μαργαρίτης, ο Θεόδωρος Βρυζάκης, ο Νικηφόρος Λύτρας, ο Νικόλαος Γύζης, διαμορφώνοντας και αναπαράγοντας έναν εικαστικό/οπτικό «κανόνα» για την Ελληνική Επανάσταση.

Έτσι, οι πίνακες και τα σχέδια μετατρέπονται σταδιακά σε αρχέτυπα. Αναγνωρίσιμες μορφές ηρώων και μαχών, ιδεότυποι που απέκτησαν μια αυτόνομη οπτική δυναμική, επηρέασαν τις μεταγενέστερες αποτυπώσεις τους. Οι έφιπποι ανδριάντες του

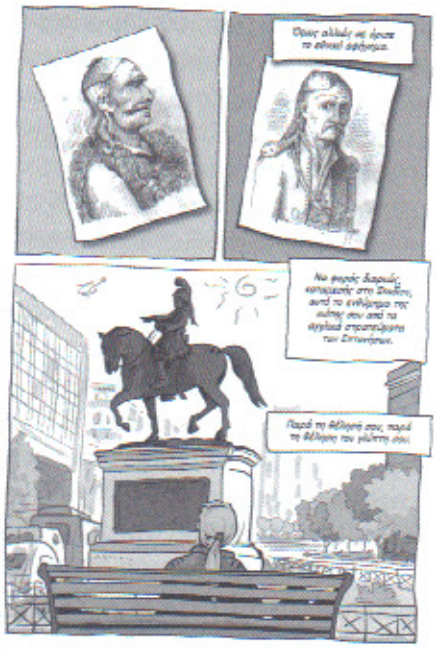
Σώχου και του Τόμπρου (που αναπαριστούν τον Κολοκοτρώνη και τον Καραϊσκάκη αντίστοιχα), κάποιες λαϊκές ζωγραφιές του Θεόφιλου, οι εικονογραφήσεις του Σωτήρη Χρηστίδη, ακόμα έργα του Νίκου Εγγονόπουλου, της Βάσως Κατράκη, του Τάσσου, του Μποστ αναφέρονται με τον έναν ή τον άλλον τρόπο σε αυτά τα εικαστικά αρχέτυπα. Και η διάδοση των μορφών συνεχίζεται. Επεκτείνεται ακόμα περισσότερο στον χρόνο καθώς οι τέχνες και οι δυνατότητες επικοινωνίας σε κάθε εποχή αλλάζουν, αναδιατυπώνοντας και εκσυγχρονίζοντας το εθνικό αφήγημα και την εικόνα της Επανάστασης. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα «Κλασσικά Εικονογραφημένα» και τη σειρά κόμικς με τους ήρωες του '21, τον ελληνικό κινηματογράφο (χαρακτηριστικό παράδειγμα «ο Παπαφλέσσας» του Ερρίκου Ανδρέου με πρωταγωνιστή τον Δημήτρη Παπαμιχαήλ), παραστάσεις του Θεάτρου Σκιών, και τόσα άλλα από τον χώρο των τεχνών. Πόσο μάλλον αν σκεφτούμε και το πλήθος των αποτυπώσεων αυτών των ιδεοτυπικών μορφών σε χρηστικά, δημόσια αντικείμενα όπως τα γραμματόσημα, τα σπιρτόκουτα, τα τραπουλόχαρτα, τα κέρματα ή τα χαρτονομίσματα.

Ωστόσο οι συγκεκριμένες ζωγραφιές, όπως ήδη σημειώσαμε, δεν είναι ντοκουμέντα της μορφής των ηρώων και των μαχών του 1821. Μάλλον θα λέγαμε πως πρόκειται για «ντοκουμέντα» της προσπάθειας να δημιουργηθεί ένας οπτικός «κανόνας», μια ενιαία, ερμηνευτική εικόνα των ηρώων και μια αφήγηση των μαχών. Μια πλαστική κατασκευή, μια διάθλαση των γεγονότων, αποδοσμένων μέσα από το υποκειμενικό (εθνικό, πολιτισμικό, πολιτικό) πρίσμα των δημιουργών τους, ή και αυτών για τους οποίους κατασκευάστηκαν (συχνά ως παραγγελίες) τα έργα.

Ας επιμείνουμε εδώ στο παράδειγμα του Κολοκοτρώνη. Δύο είναι διαχρονικά οι πλέον γνωστές εικόνες του.

Η μία, εκείνη του γεροδεμένου μεσήλικα, βασισμένη στο σχέδιο του Karl Krazeisen (ο Κολοκοτρώνης που κοσμούσε το πεντοχίλιαρο). Η άλλη, εκείνη στην οποία φοράει περικεφαλαία (όπως αποδίδεται από τον Διονύσιο Τσόκο και αναπαράγεται στο άγαλμα του Λάζαρου Σώχου). Το ενδιαφέρον λοιπόν που συμβαίνει εδώ είναι το εξής: Υπάρχουν και άλλες –σίγουρα όχι τόσο κολακευτικές– προσωπογραφίες του ήρωα, φτιαγμένες μάλιστα από ανθρώπους που τον έζησαν και τον σκίτσαραν εκ του φυσικού, όπως ο Olivier Voutier, ή ο Adam Friedel. Τι ήταν λοιπόν αυτό που μετέτρεψε ετούτες και όχι κάποιες άλλες ζωγραφιές σε αρχετυπικές μορφές στην επίσημη «εικόνα» της Ιστορίας; Εικόνες και μάχες ηρώων που όχι απλώς κυριάρχησαν, αλλά στη συνέχεια θα λέγαμε πως επισκίασαν, ακόμα και απέκρυψαν, τις υπόλοιπες.

Στα σκίτσα του συγκεκριμένου GN προσπαθήσαμε να υπάρχουν χαρακτηριστικές αναφορές σε τέτοια έργα. Συχνά χρησιμοποιείται και η κυρίαρχη ιδεοτυπική εικόνα ενός αγωνιστή –που προέρχεται από τέτοιους πίνακες ή τέτοια πορτρέτα–, γιατί αλλιώς θα ήταν σχεδόν αδύνατο να είναι αναγνωρίσιμος από τους αναγνώστες. Χρησιμοποιήσαμε όμως και λιγότερο γνωστές εικόνες, ή και μεταγενέστερες αποδόσεις και αποτυπώσεις του Αγώνα.

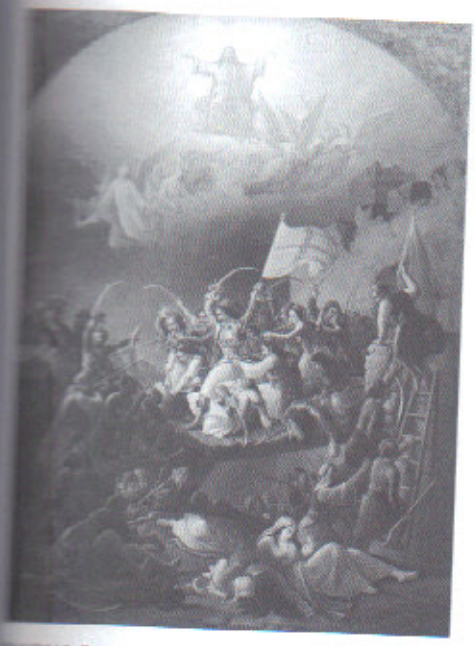

ΕΙΚΟΝΑ 4
Η σελίδα 38 από το graphic novel *21 – Η μάχη της πλατείας*: Η αποτύπωση της μορφής του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη μέσα από διαφορετικά σχέδια της εποχής, αρκετά διαφορετικά από τη μορφή με την οποία τον έχουμε σήμερα συνδέσει.

Επιλέχθηκαν συγκεκριμένοι τρόποι όπου οι –εικαστικής προέλευσης– εικόνες για το '21 ενσωματώθηκαν στις σελίδες του GN. Είτε με την άμεση, φωτογραφική τους ένθεση είτε με την ενσωμάτωσή τους στα σκίτσα των σελίδων, άλλοτε ακολουθώντας από κοντά το πρωτότυπο και άλλοτε παραλλάσσοντάς το, προσθέτοντας νέα συμφραζόμενα. Όλο αυτό το υλικό βρίσκεται διαθέσιμο ως πληροφορία και ως αναφορές στο Παράρτημα του έργου και στο e-book.

Η ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Όπως ήδη αναφέραμε, με αφορμή το τρίτομο e-book και το GN που κυκλοφόρησε σε μορφή βιβλίου (εκδόσεις Ίκαρος, 2021), υπήρξαν και πολλές παράλληλες δράσεις που συνέβαλαν στη διάχυση του έργου αλλά και προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια παρακαταθήκη, η οποία στη συνέχεια θα μπορεί να λειτουργεί ανεξάρτητα, να προκαλεί νέες δράσεις, να διεγείρει το ενδιαφέρον μεμονωμένων αναγνωστών, προτείνοντας μια πολυπρισματική ανάγνωση της ιστορίας και προτρέποντάς τους ταυτόχρονα να αναζητήσουν οι ίδιοι άλλες βιβλιογραφικές πηγές. Το υλικό του GN, που υπάρχει πλέον διαθέσιμο και ελεύθερο στο διαδίκτυο (παιχνίδια στην ιστοσελίδα του προγράμματος www.1821graphicnovel.gr αλλά και στο e-book), τροφοδοτεί ήδη με υλικό εκπαιδευτικές δράσεις, εργαστήρια ή και εργασίες στη σχολική αίθουσα. Οι κυριότερες κατευθύνσεις αυτών των παράλληλων δράσεων ήταν οι εξής:

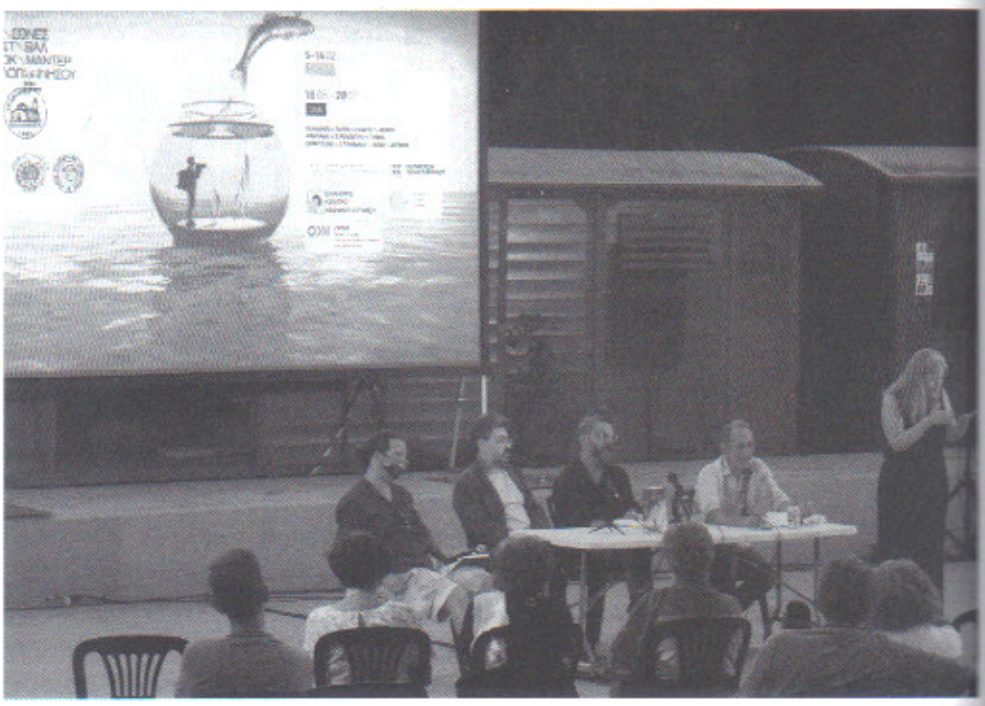
ΕΙΚΟΝΑ 5
Βρυζάκης Θεόδωρος (1814 ή 1819 - 1878): Η Έξοδος του Μεσολογγίου, 1853, λάδι σε μουσαμά, 169 x 127 εκ., Αρ. Έργου: Π.5446, Κεντρικό Κτίριο, Εθνική Πινακοθήκη.
Πηγή: Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

ΕΙΚΟΝΑ 6
Οι σελίδες 442-443 (ανάπτυγμα δύο σελίδων) από το graphic novel *21 – Η μάχη της πλατείας*, σκίτσο βασισμένο στο έργο «Η Έξοδος του Μεσολογγίου» του Θεόδωρου Βρυζάκη.

3.1 Η δημιουργία τρίτομου e-book 870 περίπου σελίδων το οποίο, πέρα από ανάγνωσμα, μπορεί να προσαρμοστεί στην εκπαιδευτική διαδικασία, κυρίως στη δευτεροβάθμια και την τριτοβάθμια εκπαίδευση, στην παροχή εργαστηριακών πληροφοριών κατασκευής του κόμικς, όπως και πληροφορίες που σχετίζονται με τους ήρωες της Επανάστασης. Σε αυτή την κεντρική δράση θα αναφερθούμε αναλυτικότερα παρακάτω.

3.2 Η δημιουργία ντοκιμαντέρ αποτύπωσης με τον τίτλο: «Η μάχη της πλατείας / Behind the Sketches» σε σκηνοθεσία Μελέτη Μοίρα, συνολικής διάρκειας 50 λεπτών. Η προβολή του έργου και η διάθεσή του σε αντίστοιχες εκδηλώσεις ενημερώνει το κοινό και τους θεατές για τον τρόπο που αποτυπώθηκε η Ιστορία στο συγκεκριμένο GN μέσα από την έρευνα και τη συνεργασία της ομάδας του έργου αλλά και για κάτι άλλο ακόμα, ειδικού ενδιαφέροντος. Τον τρόπο κατασκευής ενός εικονογραφηγήματος τέτοιου μεγέθους, από το στάδιο του αρχικού σχεδιασμού, της έρευνας και του σεναρίου, και διαμέσου των storyboards, των προ-

ΕΙΚΟΝΑ 7
Φωτογραφία από την πρώτη επίσημη προβολή του ντοκιμαντέρ *21 – Η μάχη της πλατείας* / Making Of… Behind the Sketches» σε σκηνοθεσία Μελέτη Μοίρα, στο 7ο Διεθνές Φεστιβάλ Ντοκιμαντέρ Πελοποννήσου (20.6.21).
Πηγή: © Αντώνης Νικολόπουλος

σχεδίων, των σταδίων των μολυβιών, του μελανιού και της ψηφιακής του επεξεργασίας, στην τελική μορφή ενός βιβλίου. Είναι η πρώτη τέτοια καταγραφή έργου κόμικς στην Ελλάδα και σίγουρα ένα εργαλείο και για εργαστήρια εικαστικού, εικονογραφικού ενδιαφέροντος.

3.3 Η δημιουργία ιστοσελίδας ενημέρωσης και διάχυσης του έργου www.1821graphicnovel.gr. Εδώ, εκτός από πληροφορίες για το έργο και τη δημιουργία του, παρέχεται ελεύθερα στους επισκέπτες υλικό για εκπαιδευτική χρήση, όπως πληροφορίες για τα βιογραφικά ηρώων, εικόνες από το GN αλλά και παιχνίδια και δράσεις. Υλικό το οποίο ήδη χρησιμοποιείται σε εργαστήρια και σε σχολικές αίθουσες με πρωτοβουλία των εκπαιδευτικών, συνήθως με αφορμή εορταστικές εκδηλώσεις.

3.4 Η υλοποίηση δύο σημαντικών εκθέσεων: Η πρώτη στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο (Μέγαρο Παλαιάς Βουλής) από τις 6.7.2021 μέχρι και τις 30.7.2022 και η δεύτερη στο Μουσείο-Βιβλιοθήκη Στρατή Ελευθεριάδη-Téria de στη Λέσβο από τις

ΕΙΚΟΝΑ 8

Παιχνίδι από εργαστήριο βασισμένο στο graphic novel *21 – Η μάχη της πλατείας* στη γιορτή του Δημόσιου Σχολείου Ειδικής Αγωγής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης Καλλιθέας (ΕΕΕΕ Καλλιθέας) για την 25η Μαρτίου (23.3.23). Το υλικό και τα σκίτσα που χρησιμοποιήθηκαν προέρχονται από το επίσημο site του έργου: www.1821graphicnovel.gr. Ταυτόχρονα με το εργαστήριο, υπήρχε ενεργός πίνακας με απευθείας διαδικτυακή σύνδεση με το site.
Πηγή: www.1821graphicnovel.gr

15.10.2021, η οποία, με συνεχείς παρατάσεις, διήρκεσε περίπου έναν χρόνο. Οι εκθέσεις είχαν σημαντική επισκεψιμότητα, παρότι η λειτουργία τους συνέπεσε με την περίοδο της έξαρσης της πανδημίας.

3.5 Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση εργαστηρίων, παρουσιάσεων και ενός master-class σεναρίου που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια των εκθέσεων που προαναφέραμε. Επιπλέον, έγιναν ειδικές ξεναγήσεις, τόσο σε μεμονωμένους επισκέπτες όσο και σε οργανωμένες ομάδες, σχολεία, κολέγια κ.λπ.

3.6 Η επιστημονική διημερίδα με θέμα «Το '21 σήμερα: Αναπαραστάσεις της Ελληνικής Επανάστασης στην Τέχνη και στον Λόγο 200 χρόνια μετά», με συμμετοχή διακεκριμένων πανεπιστημιακών, καλλιτεχνών, ιστορικών, δημοσιογράφων κ.λπ., αλλά και η ακόλουθη έντυπη έκδοση των πρακτικών, την οποία,

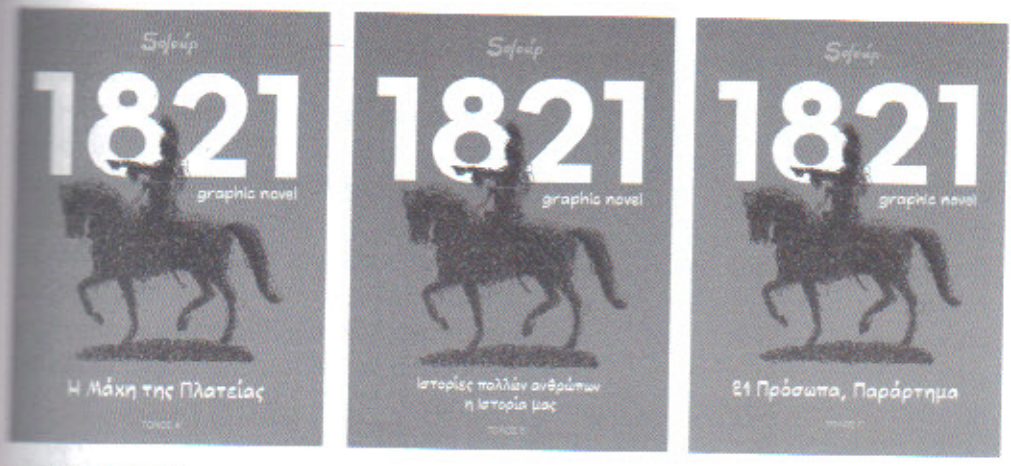
ΕΙΚΟΝΑ 9
Φωτογραφία από την επιστημονική διημερίδα «Το '21 σήμερα: Αναπαραστάσεις της Ελληνικής Επανάστασης στην Τέχνη και στον Λόγο 200 χρόνια μετά» που πραγματοποιήθηκε με αφορμή το graphic novel στις 7 και 8 Μαΐου 2022 στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, στη μεγάλη αίθουσα της Παλαιάς Βουλής.
Πηγή: © Αντώνης Νικολόπουλος

όσοι ενδιαφέρονται, μπορούν να αναζητήσουν στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Το σύνολο των εισηγήσεων της διημερίδας είναι διαθέσιμο στο BLOD (Bodossaki Lectures On Demand) στη διεύθυνση: <https://www.blod.gr/lectures/?t=21:%20Η%20μάχη%20της%20πλατείας>

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ, ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΜΟΥ E-BOOK 21 – Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ

Το e-book αποτελεί τη σημαντικότερη διαδραστική εφαρμογή του GN, παρέχοντας στους αναγνώστες πολλά επίπεδα ανάγνωσης αλλά και ειδικής (εκπαιδευτικής) χρήσης των εικόνων και των πληροφοριών που βρίσκονται σε αυτό.

Ο αριθμός 21, προφανώς συμβολικός, παραπέμπει στη χρονολογία της Επανάστασης, ενώ αποτελεί ταυτόχρονα κλειδί αναγνωστικού προσανατολισμού, μαζί με τους τίτλους του κάθε κεφαλαίου, καθώς ο περιηγητής των τόμων επισκέπτεται ταυ-

ΕΙΚΟΝΕΣ 10-11-12
Τα εξώφυλλα του τρίτομου e-book «1821 graphic novel». Το e-book είναι ελεύθερα προσβάσιμο στην ιστοσελίδα του Τμήματος Πολιτισμικής Τεχνολογίας κι Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

πόχρονα τόσο πολλές αποσπασματικές πληροφορίες. Έτσι, στο e-book (όσο και στο βιβλίο αλλά σε άλλη διάταξη) συναντούμε:

α. τις 21 ενότητες της σύγχρονης εξιστόρησης
β. τις 21 αφηγήσεις βασισμένες σε κείμενα ανθρώπων που έζησαν ή έγραψαν για τον Αγώνα
γ. 21 πορτρέτα με συνοδευτικά κείμενα, αλλά και
δ. ένα επιστημονικό παράρτημα με πρόσθετες πληροφορίες.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΣΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΤΟΜΟΥΣ

Οι 850 σελίδες του e-book του GN, για λόγους ευκολίας στην ανάγνωση, έχουν χωριστεί σε τρεις τόμους.

Στον πρώτο τόμο, «Η Μάχη της Πλατείας», ο επισκέπτης βρίσκει τα 21 κεφάλαια μιας σπονδυλωτής, σύγχρονης αφήγησης στη σκιά του αγάλματος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, στην πλατεία έξω από το Μέγαρο της Παλαιάς Βουλής, όπου σήμερα στεγάζεται το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Ο δεύτερος τόμος, «Ιστορίες πολλών ανθρώπων – η Ιστορία μας», αποτελείται από 21 αυτοτελή κεφάλαια που βασίζονται και παραπέμπουν σε αυθεντικά κείμενα της εποχής (ιστορικών αλλά και αγωνιστών που κατέγραψαν απομνημονεύματα), όπως και σε μεταγενέστερα κείμενα (ή μεταγενέστερες μελέτες) από ιστορικούς και μελετητές του Αγώνα.

Ο τρίτος τόμος περικλείει τις προσεγγίσεις της Επανάστασης μέσα από τα «21 Πρόσωπα»: 21 πορτρέτα ανθρώπων, γνωστών και αγνώστων, «ηρώων» και «αντιηρώων», που πολλές φορές μέσα από τα κείμενά τους αντιμάχονται μεταξύ τους για την «αληθινή» ιστορία. Το «Παράρτημα» αποτελεί τη μεγάλη συνεισφορά του τρίτου τόμου. Σε αυτό ο αναγνώστης μπορεί να βρει το χρονολόγιο της Ελληνικής Επανάστασης, αναλυτικά τα κείμενα και τους πίνακες στους οποίους παραπέμπουν οι σελίδες του GN, την πλήρη βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε, το ιστορικό και θεωρητικό πλαίσιο μιας σύγχρονης προσέγγισης της ιστορίας, καταλόγους με πληροφορίες και ονόματα που αναφέρονται στο e-book, οπτικό αρχειακό υλικό που μελετήθηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας, όπως και προσχέδια και σκίτσα από το ίδιο το κόμικς και τα διαφορετικά στάδια της δημιουργίας του.

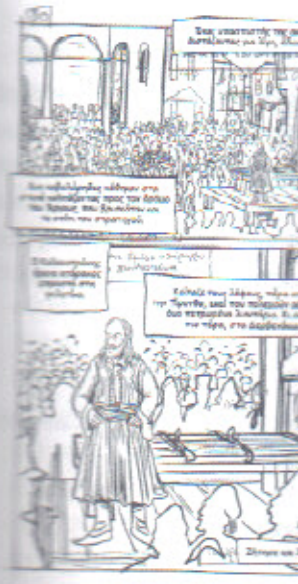
Να σημειώσουμε πως οι τρεις τόμοι του e-book λειτουργούν συμπληρωματικά προς την έντυπη έκδοση των εκδόσεων Ίκαρος, μιας και έχουν διαφορετική διάταξη του υλικού και προτείνουν μια άλλη πορεία ανάγνωσης: στο βιβλίο αναγκαστικά πιο γραμμική, στο e-book περισσότερο επιλεκτική όσο και συνδυαστική, ανάμεσα στο υλικό των τριών τόμων.

ΟΔΗΓΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

Ένα e-book δεν μπορεί να αντικαταστήσει ένα τέτοιο βιβλίο κειμένων και εικόνων· να αντικαταστήσει το χαρτί, τα σαλόνια, τις αισθήσεις του ξεφυλλίσματος, τις αναστροπές της αφήγησης στο layout, τη βιωματική σχέση με ένα υπαρκτό αντικείμενο. Μπορεί να γίνει όμως η επέκτασή του και ίσως κάτι πολύ παραπάνω, σε διαφορετική κατεύθυνση: να δώσει την αύρα της δημιουργίας του βιβλίου. Να φανερώσει τα παρασκήνια αυτής, αλλά και να προτρέψει σε άλλες δυνατότητες ανάγνωσης, ή να γίνει εργαλείο έρευνας και εκπαίδευσης.

Το *21 – Η Μάχη της Πλατείας* σε μορφή e-book έχει σχεδιαστεί έτσι ώστε να προσφέρεται για διαδρομές πολλών ειδών. Ο κάθε αναγνώστης ξεχωριστά είναι εκείνος που θα επιλέξει τον δικό του τρόπο, θα φτιάξει τη δική του σειρά, θα συρράψει τη δική του ιστορία. Οι 850 σελίδες των τριών τόμων παρέχουν τη δυνατότητα για μια σύγχρονη, πολυτροπική ανάγνωση, αρκετά πρωτότυπη για το μέσο των κόμικς στη γλώσσα μας, αξιοποιώντας τις δυνατότητες μιας ηλεκτρονικής ανάγνωσης αλλά και την ιδιαίτερα ευέλικτη φόρμα των GN. Πρωτόγνωρος επίσης είναι και ο τρόπος που προσεγγίζεται η Επανάσταση του '21, αφού αρχειακές πηγές, απομνημονεύματα, ιστορικά κείμενα, ζωγραφικοί πίνακες και σχέδια της εποχής συνυπάρχουν, συνδιαλέγονται και αλληλεπιδρούν μέσα στα «μπαλονάκια» και τα «καρέ» του GN.

Το συγκεκριμένο e-book είναι κυριολεκτικά ένα εργαστήρι. Βλέπει πίσω από ένα τυπωμένο βιβλίο τα μολύβια και τα προσχέδια, τις σημειώσεις για τις αναφορές, τα προβλήματα της αφήγησης και τις λύσεις. Την προσπάθεια των σημερινών ανθρώπων να βάλουν σε σειρά την ίδια την Ιστορία, αλλά και τις πολλαπλές προσεγγίσεις

ΕΙΚΟΝΕΣ 13 και 14
Παράδειγμα διαδικτυακής χρήσ
τους τόμους. Εδώ, στην πρώτη
τόμο του e-book (σελίδα 256) σ
του storyboard. Αφορά την γκιλ
διαπιστρώνη.
Στη δεύτερη σελίδα (εικόνα 14),
αντλούμε πληροφορίες και υλ
ιδιαίτερα φιλική προς την εκπαι
τη συνεργασία καθηγητών και μ

και πληροφορίες της μέσα από
μιας τέτοιας δουλειάς. Ταυτό
κάποιοι θεατές μίας ακόμ
από τα αποσπασμάτων που
και από να λειτουργήσει ως α
σε νέο υλικό, σε βιβλ
αποτελούν τροφή για σκέψ
μεταβαίνουν στα χέρια των ε
κύκλο, και διαθέτοντα
μπορούν άμεσα να οργ

ΕΙΚΟΝΕΣ 13 και 14

Παράδειγμα διαδικτυακής χρήσης του e-book παρουσιάζει υλικό από δύο ή και τους τρεις τόμους. Εδώ, στην πρώτη σελίδα (εικόνα 13) εμφανίζεται ένα σκίτσο στον δεύτερο τόμο του e-book (σελίδα 256) στο στάδιο αποτύπωσης της κατασκευής των μολυβιών και του storyboard. Αφορά την γκιλοτίνα που προοριζόταν για τη θανάτωση του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη.

Στη δεύτερη σελίδα (εικόνα 14), από τον τρίτο τόμο (σελίδα 183), οι χρήστες μπορούν να αντλήσουν πληροφορίες και υλικό από το παράρτημα του e-book. Αυτή η διαδικασία είναι ιδιαίτερα φιλική προς την εκπαιδευτική διαδικασία και ιδανική για εργασίες που απαιτούν τη συνεργασία καθηγητών και μαθητών.

και ερμηνείες της μέσα από μια σύγχρονη αφήγηση. Βλέπει τις φλέβες και το αίμα μιας τέτοιας δουλειάς. Ταυτόχρονα, το GN προτρέπει τους αναγνώστες να μη μείνουν απλοί θεατές μίας ακόμα ερμηνείας της ιστορίας –ακόμα και αυτής εδώ της σειράς των αποσπασμάτων που προτείνονται από τη *Μάχη της Πλατείας* –, αλλά το υλικό αυτό να λειτουργήσει ως αφορμή για περαιτέρω προβληματισμό. Να ανατρέξουν οι ίδιοι σε νέο υλικό, σε βιβλία, άρθρα και μουσεία. Και έτσι, οι ιστορίες του GN να αποτελέσουν τροφή για σκέψη, για συζητήσεις και ομαδικές εργασίες που θα μεταμορφωθούν στα χέρια των εκπαιδευτικών σε ξεχωριστό μαθησιακό εργαλείο. Έτσι, πολύ εύκολα, και διαθέτοντας όλοι το υλικό ελεύθερο και από τους υπολογιστές τους, μπορούν άμεσα να οργανώσουν μαθητικές ή σπουδαστικές εργασίες.

ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

Το e-book *1821 – graphic novel* έχει χωριστεί σε τρεις τόμους ώστε να είναι πιο εύχρηστο. Προτείνουμε ο αναγνώστης να το διαβάσει έχοντας και τους τρεις τόμους ανοικτούς. Έτσι, για παράδειγμα, θα μπορεί να διαβάζει τα αφηγηματικά κεφάλαια των τόμων Α΄ και Β΄ και να αναζητά πιθανές πληροφορίες (όπως βιογραφικά ηρώων και συγγραφέων, χρονολογική σειρά γεγονότων, βιβλιογραφικές και εικαστικές αναφορές) με μια εύκολη αναζήτηση στα περιεχόμενα του Παραρτήματος στον τόμο Γ΄.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

Τα 21 κεφάλαια του κάθε τόμου Α΄ και Β΄ έχουν ομαδοποιηθεί σε 5 ομώνυμες ενότητες:

- Πλατεία
- Χατζάρια
- Σεργούνι
- Ήρωες
- Γκιλοτίνα

Οι ενότητες αυτές έχουν μεταξύ τους ιστορική και αφηγηματική συνάφεια. Προτείνουμε να διαβάζονται πρώτα τα κεφάλαια της μίας ενότητας του τόμου Α΄ και στη συνέχεια τα αντίστοιχα αυτόνομα κεφάλαια του τόμου Β΄. Την ίδια στιγμή, για οποιαδήποτε απορία σχετικά με πρόσωπα και γεγονότα υπάρχει η δυνατότητα αναζήτησης πληροφοριών στο Παράρτημα του Γ΄ τόμου. Η διασταύρωση αυτή των αναγνώσεων σε ακολουθία όλων των ενοτήτων οδηγεί σταδιακά στην αφηγηματική κλιμάκωση και στην ολοκλήρωση του έργου.

ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Παρ' όλα αυτά, η δομή του GN σε μορφή e-book προσφέρεται για επιλεκτικό διάβασμα, κατά τη διάρκεια του οποίου ο κάθε αναγνώστης μπορεί να επιλέγει την έκταση και το βάθος των ιστοριών και τα στοιχεία που επιθυμεί να διερευνήσει.

Για παράδειγμα, κάποιες διαδρομές που μπορούν να επιλεγούν είναι:

1) Ανάγνωση πρώτα της ενιαίας αφήγησης του τόμου Α΄ και αντίστοιχη των ιστοριών του τόμου Β΄.
2) Επιλεκτική ανάγνωση ιστοριών του τόμου Β΄ και σε διαφορετική σειρά, σαν ξεχωριστά διηγήματα.
3) Συνδυασμός της ανάγνωσης των κεφαλαίων με επιλεκτική αναζήτηση των πηγών του τόμου Γ΄.
4) Εργαστηριακή ανάγνωση για σπουδαστές σχεδίου και κόμικς, αφού παρέχονται στις σελίδες του βιβλίου τα στάδια επεξεργασίας του (μολύβια, layout σελίδων,

επίπεδα σχεδίου κ.λπ.) με χειρόγραφες σημειώσεις, σε συνδυασμό με τις αντίστοιχες πληροφορίες στον τόμο Γ΄.

5) Εκπαιδευτική χρήση από δασκάλους, καθηγητές και πανεπιστημιακούς, καθώς το υλικό του e-book προσφέρεται προς αξιοποίηση και στις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να επιτευχθεί με επιλογή συγκεκριμένων κεφαλαίων και αποσπασμάτων από τους τόμους Α΄ και Β΄, σε συνδυασμό με τις ερευνητικές πληροφορίες και τα στοιχεία που παρέχονται στο Παράρτημα του Γ΄ τόμου. Τοποθετώντας, για παράδειγμα, ο συντονιστής εκπαιδευτικός το μαθησιακό πλαίσιο και παραπέμποντας σε συγκεκριμένες ιστορίες/κεφάλαια του Β΄τόμου του e-book –κεφάλαια που βασίζονται σε πρωτότυπα κείμενα αγωνιστών, ιστορικών κ.λπ.–, οι μαθητές-σπουδαστές μπορούν να ετοιμάσουν τις εργασίες τους, ή και να ακολουθήσει διάλογος για το βιβλιογραφικό υλικό, τα βιογραφικά ηρώων και τις συνοδευτικές πληροφορίες που παρέχονται στο Παράρτημα του Γ΄ τόμου. Κάτι αντίστοιχο μπορεί να συμβεί και σε άλλες κατευθύνσεις, όπως για παράδειγμα στην αναζήτηση εικαστικών έργων ενσωματωμένων ή επανασχεδιασμένων στους τρεις τόμους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το graphic novel «21 – Η Μάχη της Πλατείας» με κεντρικό του θέμα την Ελληνική Επανάσταση του 1821 είναι ένα ιδιαίτερο εικονογραφήγημα, καθώς συνδυάζει για πρώτη φορά στην Ελλάδα, την τέχνη της αφήγησης των κόμικς με την ακαδημαϊκή έρευνα. Ως τρίτομο e-book 850 σελίδων, αποτέλεσε τον πυρήνα ενός ευρύτερου προγράμματος που περιλάμβανε ποικίλες και παράλληλες δράσεις (εκθέσεις, σεμινάρια, εκπαιδευτικά εργαστήρια, διαλέξεις) σε στόχο στην διάχυση του έργου. Το GN κυκλοφόρησε και σε φυσική μορφή, ως βιβλίο 750 σελίδων, επιμελημένο από τις εκδόσεις Ίκαρος (2021).

Αυτό που προσπαθήσαμε να πετύχουμε με το graphic novel «21 – Η Μάχη της Πλατείας» ήταν η αποτύπωση του πλαισίου της εποχής της Επανάστασης, αποφεύγοντας τα στερεότυπα και παραδοσιακά εθνικά αφηγήματα. Προσπαθήσαμε να θίξουμε τη σχετικότητα της «αντικειμενικής» καταγραφής της Ιστορίας και του πλήθους των αντικρουόμενων προσεγγίσεων μιας κομβικής για τη νεότερη ελληνική ιστορία περιόδου από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων.

Πρωταρχικός στόχος του έργου ήταν η διάχυση της ιστορικής γραφής με εύληπτο και κατανοητό τρόπο στο ευρύ κοινό και η δημιουργία ενός εκπαιδευτικού εγχειριδίου με πολλαπλές χρήσεις, μέσω και της ψηφιακής του μορφής, λαμβάνοντας υπόψη πάντα την απήχηση των GN στο πεδίο της εκπαίδευσης και τις δυνατότητες επιλεκτικής και διαδραστικής αξιοποίησης.

Στο τρίτομο e-book η επαναφήγηση της Επανάστασης αναπτύσσεται σε τρεις διαφορετικές πλαισιώσεις που αντιστοιχούν στους τρεις τόμους του: με μια ιστορία στο

σύγχρονο παρόν, μέσα από τα κείμενα της εποχής, και με αναφορές στα πρόσωπα του Αγώνα. Το «Παράρτημα» αποτελεί μια πλούσια πηγή τεκμηρίωσης καθώς ο αναγνώστης μπορεί να βρει ιστοριογραφικές και βιβλιογραφικές πληροφορίες για το έργο και την εποχή. Σε συνδυασμό με το υλικό των δύο πρώτων τόμων του e-book, μπορεί να αποτελέσει μια απόλυτα αξιοποιήσιμη μορφή στην εκπαίδευση αλλά και τη σχετική έρευνα. Επιπρόσθετα, το υλικό που παράχθηκε, όπως το ντοκιμαντέρ αποτύπωσης, αλλά και το εκπαιδευτικό υλικό που υπάρχει ελεύθερο στο επίσημο site διαμορφώνουν ένα πρωτόγνωρο για τα ελληνικά δεδομένα υλικό μέσω της πολυτροπικής αφήγησης των κόμικς και των graphic novels, ιδιαίτερα για τους νέους μαθητές και φοιτητές.